

Verset az asztalra

Major Nándor

I.

Abban a cikkemben, melyre Bori a *Híd* jelen számában található *Csizma az asztalon* című írásának megjegyzései vonatkoznak, bátorkodtam a Bori által egy József Attila versszakhoz (*Ars poetica*, második versszak) fűzött magyarázatokat helytelennek, Bori eljárását pedig felelőtlennek, könnyelműnek ítélni. Bori ugyanis egyebek mellett azt írja (*Műhelyforgácsok*, *Híd*, májusi szám), hogy a szóban forgó versszakban *csak egy* metafora van, hogy a versszakban *nincsen* a szavaknak mellékszövegje, hogy a versszak felidézi a „habzó söröskorsóból hörpintő felnőt” képét stb.

Mínt hogy a korszerű verstanok épp a versszakot tekintik a vers legkisebb önálló elemének, módomban állt József Attila szóban forgó versszakát — a vers egészének figyelembevételével — elemezni, s állításaimat bizonyítandó, kimutattam: a versszakban nem egy, hanem *jóval több* metafora van, a szavaknak nem hogy nincs mellékszövegjük, hanem *a konkrét szövegben rendkívül sok* mellékszövegjükre figyelhetünk fel, s kifejtettem, hogy a konkrét szöveg semmi tápot sem ad arra, hogy a „habzó söröskorsóból hörpintő felnőt” képe megjelenjék előttünk, ennél fogva az nem más, mint Bori képzeletének szüleménye. Közben természetesen megfejtettem a vers *lappangó* metaforáját s érvelésemet ez nagyban támogatta.

Bori a *Híd* jelen számában közölt válaszában csupán *ez utóbbi* problémára (mármint a söröskorsóra s az általam felfedezett *lappangó* metaforára) vonatkozó fejtegetéseimet helyteleníti, ennél fogva meg kell állapítanom, hogy *még ha ebben az egy dologban* igaza volna is, akkor sem befolyásolná alapvető állításom helyességét.

Ezért tehát napirendre is térhetnék a dolog felett annak érdekében, hogy a vita ne fusson mellékvágányra — bátran az olvasó ítéletére bízhatnám, kinek az interpretációját tartja helytállóknak.

Bori válaszában azonban a hamis cáfolás és hamis bizonyítás több megragadó példáját látom — s ennél valóban érdemes lesz elidőzni.

II.

Bori válaszában okfejtése nem elég áttekinthető, ezért hasznos lesz érveinek vizsgálatokor némi sorrendet tartanunk. Mindenekelőtt Bori felvet a verselemzésekkel kapcsolatban egy általános elvi kérdést, s úgy tetszik, csak annak tisztázása után térhetünk át mind az én interpretációm ellen felhozott, mind az ő interpretációja helyessége mellett felsorakoztatott érveire.

1./ Az elvi kérdés az, hogy egy vers elemzésekor hogyan kell eljárunk — ezt illetően útmutatásul szolgálhat B. Szabó György jelen számunkban közölt írásának egy része, no de vegyük szemügyre a dolgot attól függetlenül.

- a/ Állításomat, mely szerint „A költészet nem pusztán logika és grammatika, hanem varázslat is”, Bori kommentár nélkül szembeállítja József Attila definíciójával: „A költészet logika, de nem tudomány.” Mármost az itt a kérdés — arra vagyok kíváncsi —, vajon tagadja-e Bori állításom helyességét vagy sem, azután pedig: vajon azt hiszi-e, hogy ez a József Attila idézet megdönti állításomat? Ha tagadja, ám hozzon fel érveket — ezt azonban elmulasztotta. Ha viszont azt hiszi, hogy egy olyan tekintélyre való hivatkozás, amilyen József Attila, önmagában elegendő érv, akkor a hamis bizonyításnak azzal az esetével van dolgunk, melyet a logika *argumentum ad hominem* néven tart számon. Mindenesetre az a tény, hogy a két idézetet kommentár nélkül egymás mellé tette, azt a látszatot kelti, azt *sugallja* az olvasónak, hogy önmagában is elég bizonyítéknak találta.
- b/ Viszont József Attila idézete egyáltalán nem mond ellent az én állításomnak. Ha ugyanis a költészet pusztán logika volna, akkor *feltétlenül* tudomány volna, ám maga József Attila cáfolja meg ezt, állítván, hogy nem tudomány. Viszont ha a költészet nem is tudomány, a verstan *kétségtelenül* tudomány. Még egyszer: a költészet maga nem tudomány, de lehet egy tudomány vizsgálódásának a tárgya. De: minél fejletlenebb a tudomány, a vizsgált költeménynek annál több jegye marad megközelítetlenül rejtve magában a költeményben — a tudomány számára megfoghatatlannul. S ezt nem győzőm eléggé hangoztatni, mert az alábbiakban még szó lesz róla. Mégis, aki nem laikus, hanem szakszerű verselemzésbe fog, annak a verstan, stilisztika, grammatika, irodalomelmélet stb., egyezőval az irodalomtudomány és még egy seereg segédtudomány ismereteire kell támaszkodnia, s közben csakis addig haladhat elemzésével, amíg *elegendő indokkal* tud érvelni, s megmarad megalapozottnak, tudományosnak: nem bocsátkozhatik találgatásokba a költő imaginációját illetően; nem találgathatja, hogy a költő *mit akart* kifejezni, hanem azt állapítja meg, hogy *mit fejezett ki*. A költő imaginációját *csak egy*

határig követheti nyomon, addig, amíg tudományos érveiből futja.

c/ Természetesen a költői imaginációról manapság már elég sokat tudunk (s nemcsak sejtünk), s aki elolvassa elemzésemet (*Híd*, júniusi szám), annak világos lesz, hogy eme költői imagináció vizsgálata során meglehetősen messzire merészkedtem, mégpedig mindenütt *elegendő* indokot sorakoztatva fel állításaim mellett. Márpedig ha valóban messzire merészkedtem, akkor ez az állításom: „nincs az az elemzés, amely elég mélyre tudna hatolni ahhoz, hogy megközelítse a költői imagináció határait”, nyilván nem azt a célt szolgálja, hogy „a megismerhetőség korlátait igen szűkre szabva” húzzam meg, miként Bori állítja rólam, hanem azt, hogy a költői imagináció útján *vizsgálódva haladtamkor* figyelmestessék a költői imagináció végső határainak messzi voltára, s ez annál érthetőbb, mert a vers ritmusáról például — s oly sok egyébről — egy szót sem szóltam, mégpedig azért, mert írásom kitűzött céljának eléréséhez nem volt rá szükségem. Mármost: ha Bori úgy véli, hogy nem jutottam elég mélyre (szűkre szabtam a megismerhetőség határait), állítását bizonyítandó, a vers további elemzésével mutassa ki, hogy *lehet* még mélyebbre hatolni — figyelembe véve persze, hogy *milyen* célt tűztem ki magam elé múltkori írásomban. Azzal ugyanis, hogy a versszak *lappangó* metaforáját nem úgy értelmezi, mint én, nem jutott *mélyebbre* nálam, hanem csak *odáig* jutott, mégpedig átugorva mindazt az elemzést, amit én végrehajtottam.

d/ Amikor a költői imagináció határainról szóltam, amikor arról beszéltem, hogy a költészet nem pusztán logika, hanem varázslat is (más szóval: *mágia* — s ugyan mit gondol Bori, miféle kapcsolatot van az imagináció és a mágia között?), közismert dolgot említettem, s az elsőt illetően hivatkoztam S. T. Coleridge-ra (1772—1834), a másodikat illetően pedig Coleridge-on kívül most hivatkoztam Christopher Caudwell (1907—1937) *Illúzió és valóság* című művére, nem mint fellebbezhetetlenekre, hanem tájékoztatásul azt illetően, milyen értelemben beszélek az imaginációról és a varázslatról a költészetben. De hivatkozhatnék egy könyvtárnyi irodalomra. Ha tehát Bori azt hiszi, hogy én helytelenül hivatkoztam rájuk, vagy hogy azok mellékvágányon futnak az imaginációt és varázslatot illetően, s ez magyarázza az én helytelen álláspontomat is (amit szövegemből is ki kellene mutatnia), akkor fejtse csak ki mindezt alaposan, és érveljen, hogy *miért* nincs igazam. Ehelyett Bori találgatásokba bocsátkozik azt illetően, hogy mi célt szolgált hivatkozásom az irreális, a meseszerű, a varázslatos elemekre (holott én nem ködösen hivatkoztam ezekre, hanem egy-egy *konkrét* verselemet kifejtve neveztem meg őket — s ha azokról *konkrétan* Bori azt tartja, hogy nem meseszerűek, nem irreálisak, nem a varázslat szülőttei — fejtse ki, hogy milyenek), találgatja, miért is beszéltem annyit az imaginációról és a varázslatról, majd pedig ismét bizonyíték nélkül ide lyukad ki: „/Major/ Végső fokon tette /ezt/, hogy a maga elméletének tetszetős s »modern« köntöst szabjon”. Azt most ne is kérdezzük Boritól, miféle modernizmus az enyém, ha csaknem másfél évszázaddal ezelőtti szerzőre hivatkozom. Viszont nem hagyhatjuk figyelmen kívül: Bori nem azzal akar cáfolni, hogy bizonyítékok-

kal megdönti állításomat vagy hivatkozásom helyes voltát, hanem azzal, hogy szavam hihetőségét vonja kétségbe, azt gyanítván-találgatván, hogy „modernista” vagyok, tehát a tárgyban elfogult. Csakhogy ez nem cáfolás, nem érv.

- e/ Az imént említett „elhatárolási”, „leszűkítési”, „izoláló tendenciát” abból fejti ki Bori, hogy írásomban kategorikusan kijelentem: verselemzőkor „nem szabad kimozdulni a versből” — s ezt részben összeegyeztethetetlennek tartja azzal, hogy ugyanakkor imaginációról (vagyis képzeletről, képzelőerőről) beszélek, részben pedig arra hivatkozik, hogy „egy-egy költői életműben a versek nem izoláltak állnak, hanem szerves részei a költő egységes érzés- és gondolati rendszerének, kifejezésrendszerének is, természetesen anélkül, hogy az egyes művek autonóm egysége ezzel valamilyen csorbát is szenvedne. /.../ ... (a kritikust) nemcsak az érdekli, hogy az »egyzon képvariáció József Attila két különálló versében miben különbözik«, miként Major véli, hanem az is, ami összekapcsolja őket, hogy az esetlegessel szemben könnyebben megtalálja, ami ott törvényszerű s jellemző”.

Ha már ezt is elemi fokon kell kifejtünk, ám legyen:

Mínthogy a verselemzésekkel a verstan, a stilsztika, grammatika, irodalomelmélet stb., egyszóval az irodalomtudomány ismereteivel, eszközeivel és módszereivel operálunk, mint minden tudomány esetében, vizsgálódáskor a konkrét vers és a költő összes műveiben kifejezésre jutó érzés-, gondolati és kifejezésrendszerének összefüggése úgy merül fel, ahogy az egyediség és az általánosság egyéb esetekben is felmerül. A mi esetünkben az egyediség és az általánosság a versszak és a vers egészének relációjában merül fel például. Ezen a téren nem ért szemrehányás Bori részéről. Azután az egyediség és az általános relációja: a konkrét vers viszonyulása József Attila egész költészetéhez. E tekintetben sem érhet szemrehányás: akaratom ellenére is kimutattam a versszakra konkrétan, s József Attila költészetére általában jellemző jegyeket: a hetyke hangnem, a mondanivalóbeli sajátosságok, az ellentétek feloldásának bravúros készsége, a szokatlanul kifejező rímek, rendkívül fejlett hangszimbolika stb. — mind-mind ilyen jegyek. Mármint: az a kitételem, hogy „nem szabad kimozdulni a versből” ott, ahol mondtam, nyilván a kívülről hozott elképzelések belemagyarázásának veszélyére figyelmeztet, s távolról sem olyan kategorikus, mint amilyenek Bori tartja, mínthogy közvetlenül utána rátérek az egyedi és az általános összefüggésének felvetésére. Arisztotelész ezt az összefüggést így magyarázta: „mert természetesen nem gondolhatjuk, hogy a látható házakon kívül léteznek valami ház általában”. Noha világos, hogy ma már erről az összefüggésről Arisztotelésznél többet tudunk, csak a vak nem látja (meg Bori), hogy én az egyedi és az általános összefüggésére céloztam, amikor a versből való kilépés tilalma után néhány sorral alább ezt írtam: „Ha két különálló, hasonló házról beszélünk, s az egyikről bebizonyítjuk, hogy sárga, azzal még nem bizonyítjuk a fehérre meszelt házról, hogy az is sárga.” Nagyon leegyszerűsítve: általános az, hogy mindkettőnek van fala, teteje, bejárata stb., az esetleges az, hogy egyik sárga s nincs kéménye, másik fehér s van kéménye stb. De egyik is meg a másik is esetleges a kéményt és a színt illetően. A ház fogalma általában csak az egyes

házak általános jegyeit foglalja magába. Más példával: attól még, hogy a meggyfa és a mogyorófa levelének széle fűrész, nem lesz az akácfa levele is fűrész. De ezzel még nem vonjuk kétségbe, hogy egyik is, másik is levél, s hogy vannak általános jegyeik, ennélfogva van közöttük egymáshoz. Amikor tehát azt állítottam vers-elemzésem végeztével, hogy „legfeljebb azt állapíthatjuk meg, hogy egyazon képvariáció József Attila két különálló versében miben különbözik: a mi elemzésünk épp azt mutatta ki, hogy a költő többször is használt metaforája az *Ars poeticában* más, mint egyebütt” — akkor csupán arról beszéltem, hogy elemzésem mire szorítkozott: ha Bori azt mondja, hogy a meggyfa és a mogyorófa levele, nyilván különféleképpen, de mégis fűrész, akkor én azt állítom, hogy az általam vizsgált akáclevél e tekintetben más. És megmondom, hogy milyen: épélű. Ettől Bori bátran vizsgálhatja mindezeknek a leveleknek általános jegyeit (ahogy Bori mondja: „ami összekapcsolja őket”), de „az esetlegessel szemben” találja meg azt, ami törvényszerű és jellemző — a fűrész él viszont kétségtelenül esetleges a leveleket általában illetően. Hiszen amiben az egyesek különböznek, az nyilván nem általános jegyük. Ott és akkor fogok háborogni, amikor ezt az esetlegetést ragadja meg Bori, azt állítván róla, hogy általános.

Azt illetően, hogy mit tartunk bizonyos dolgok általános jegyének, megvannak a közismert tudományos kritériumok. A dialektikus gondolkodás sohasem tulajdonít az általánosságnak nagyobb fontosságot, mint az egyediségnek, az általánosságot sohasem elvonatkoztatva, absztraktul, hanem mindig az általánosság és az egyediség összefüggésének konkrét létében fogja fel. Az általánosság önállósításának ideológiai veszélyére — miként Lenin rámutat — már Arisztotelész is felfigyelt. Az általános önállósítása a fogalmi realizmushoz vezet — s Bori sincs messze attól. Maga Lenin ezt írja az egyediség és az általánosság összefüggéséről: „Tehát az ellentétek (az egyes az általánosnak ellentéte) azonosak: az egyes csakis olyan összefüggésben létezik, mely az általánoshoz vezet. Az általános csak az egyesben, az egyes által létezik”.

A vers konkrét szövegének elemzésekor elegendő indokot felsorakoztatva, más eredményre jutottam, mint Bori, s ezzel kimutattam, hogy ebben a szövegben szó sem lehet „a söröskorsóból hörpintő felnőtt” képzetéről. Bori most bevallja: „S valóban, betű szerint a költő a habzó söröskancsó képzetét nem emlegeti.” Ennélfogva csak abban az esetben volna igaza, ha be tudná bizonyítani, mégpedig a szövegekből külön-külön, hogy a *Tudtam én, A szigeten* és az *Ars poetica* esetében épp ez a söröskorsó mint metafora általános jegy. Viszont általános nem lehet, mert az *Ars poeticában* nincs jelen. Ettől eltekintve mondhatjuk: a három vers vitatott metaforájában van valami általános és közös, csakhogy az más — s hogy micsoda, az alábbiakban megkíséreljük kimutatni.

- 2.) Bori a maga interpretációjának helyességét bizonyítandó, kétféle érvet hozott fel: argumentumainak egy részét magából József Attila vitatott *Ars poeticájából* vette, a többit pedig „kívül”, József Attila más verseiben előforduló hasonló képvariánsokban vélte megtalálni. Vegyük szemügyre előbb az utóbbikat.

a) Bori idézi a költő *Tudtam én* című versét:

*Óriási korsó sör a nyár,
habok rajta pufók fellegek.*

Majd pedig *A szigeten* című verséből:

*Ugy ízlett már a levegő is régen,
mint állott sör, habja se volt az égen.*

S ennek alapján azt állítja, hogy az *Ars poetica* alábbi soraiban is benne van „a söröskorsó” képze:

*hőrpintek valódi világot
habzó éggel a tetején.*

Bori úgy véli, hogy a söröskorsó általános jegye a képvariánsoknak, s mert általános, vonatkozik az egyesre, tehát az *Ars poetica* ra is. Ellenben általános csak az lehet, ami minden egyesben kimutathatóan benne van — hiszen éppen ezzel válik általánossá. A két első idézetben, a *Tudtam én* című versben és *A szigeten* címűben, a metafora fundamentumát illetően valóban általános jegy például az égis érő söröskorsó: mind az egyikre, mind a másikra vonatkozik, viszont esetleges például az, hogy az elsőben a hasonlat során egy valóságos matéria (korsó sör) és egy elvont fogalom (nyár) kerül összevetésre, a másodikban viszont két valóságos matéria (levegő, sör). Ugyancsak általános jegy, hogy mindkettőben materiális képalkotó elemként megjelenik a levegő, ellenben esetleges, hogy az elsőben lappangó metaforaként (a nyár habjai pufók fellegek — a metafora reális, materiális alapja, mely nélkül *el sem lehet képzelni* — a levegőt, a maga felhőivel; a lappangó metafora ennek összevetése a nyárral, tehát hármass metafora van itt: a nyár, a levegő, a korsó sör révén), a másodikban viszont az az esetleges, hogy a levegő konkrétan alapja a metaforának, lappangó viszont a felhő. És így tovább. Ugyancsak esetleges, hogy a második versidézetben a metafora aspektusa az *ízlelés*, míg az elsőben a *szemlélés*. A vizsgálódás irányának megszabására talán elég is ennyi.

Vizont ha nemcsak a két első versidézetnek, hanem mind a háromnak (*Tudtam én*, *A szigeten*, *Ars poetica*) általános jegyeit akarjuk megállapítani, akkor a helyzet nyomban megváltozik. Az *Ars poetica* ban a lappangó metafora materiális alapjaként ismét a levegő jelenik meg (s csak a következő lépésnél, a rím sajátosságai folytán játszik bele *káprázatosan* a tejj): a habzó ég a szemlélnék materiálisan a levegő „tetején” van, s ha a költő ezt a habzó eget a valódi világ tetejének látja, lappangó metaforája alapjaként a levegő jelenik meg ezernyi értelmi vonatkozásában. S minthogy mindhárom versben kimutatható a levegő mint materiális képalkotó elem, a három versben található képvariáns általános jegyének tekinthető. Vizont esetleges, hogy ez a levegő egy versben konkrét metaforaként, kettőben pedig lappangóként jelenik meg. Ebből a perspektívából ugyancsak esetleges képalkotó jegy a söröskorsó, minthogy külön-külön *kimutathatóan* csak az első és a második versben van jelen, a harmadikban

viszont sem „betű szerint”, miként Bori bevallja, sem másként. Ez az az eset, amikor „nem szabad kimozdulnunk a versből”: nem a söröskorsó, hanem a belemagyarázás egekig növvő veszélye miatt.

Borit tehát nem igazolják, nem is igazolhatják a „kívülről”, más versekből segítségül hívott metaforák. Interpretációjának helyes voltára magában az *Ars poeticában* kell keresnie bizonyítékot. Lássuk tehát: milyen érveket talált ottan?

- b) Bori mindenekelőtt arra hivatkozik, hogy József Attila egyik sorának szövegvariánsai az *Ars poeticában* így alakultak: *habzó éggel a tetején*; majd *pezsgő éggel*, végül visszajavítva: *habzó éggel*. Ezt aztán érvnek szánja arra, hogy „a költő tudata mélyén nem a tej fogalma motozott”. Bori többszörösen is téved. Mindezenelőtt nem az érdekel bennünket, hogy a költő fejében mi „motozott”, hanem hogy mit fejezett ki valóságosan. Azonkívül Bori ezzel még nem bizonyítja, hogy a költő tudata mélyén igenis a sör képzete „motozott”, pedig azt kellene bebizonyítania — a maga igazát. Végül pedig: én nem csupán a *habzó* jelzővel argumentáltam interpretációm helyessége mellett, hanem egy sereg egyébvel is — állításom helyességét nem befolyásolja *egy* érv *kétségbevonása*. Végezetül: minthogy a költő kétszer használta a *habzó* jelzőt, s a *pezsgő* csak egy variáns — nem gondolja-e Bori, hogy ez *legalább olyan mértékben* szól az én interpretációm mellett, mint az övé ellen?
- c) Bori kigépelte az *Ars poeticából* a következő sorokat is, nyilván hogy bizonyítson valamit: „más költők”:

*Mocskolván magukat szeggyig,
koholt képekkel és szeszekkel
mímeljen mámort mindegyik.
Én túllépek e mai kocsmán,...*

Tévedés ne essék: ez nem egy kerek versszak, hanem kettőből vonta össze Bori. Az első három sor a vers negyedik szakáéhoz tartozik, a szakasz teljes egészében így fest:

*Más költők — mi gondom ezekkel?
Mocskolván magukat szeggyig,
koholt képekkel és szeszekkel
mímeljen mámort mindegyik.*

Az ötödik versszak két első sora pedig így:

*Én túllépek e mai kocsmán,
az értelmig és tovább!*

Nocsak! Mit is jelentsen az az „és tovább!”? Az értelmén túl, az értelem felett? Irracionális, irreális, fel nem fogható, imaginárius, varázslatos dolgokhoz lép? Ne tegyük fel kellemetlen kérdéseket Borinak, mert még majd kitéjük, hogy nem is ok nélkül hivatkoztam mindezekre elemzésemben. Inkább csak töprengjünk azon, miért is idézte e két szakasz töredékét: ő maga nem mondja meg. Talán ismét azt gondolja, hogy *önmagánál fogva* érv az én interpretációm ellen? Ismét a *látszattal* operál? Talán csak nem akar olyan alacsony színvonalú érveket *sugalmazni* ellenem, hogy: lám, József Attila itt kocsmáról és mámorról beszél, íme

a bizonyíték a „söröskorsó” képzetére, s arra, hogy a költő tudatában nem „motozhatott” a tej — hogy aztán éppily ostoba ellenérvet legyek kénytelen mondani: igen, csakhogy a költő épp azt mondja, hogy *tüllép* a kocsmán, nem mocskolja magát szeszekkel és nem mímel mámort, hitet tesz az antialkoholista mozgalom mellett, s épp ezért „tej” az a bizonyos lappangó metafora! Elég a komédiázásból!

3.) Az én interpretációm megdöntését célzó érvek így festenek:

a) Miután Bori idézte a kettőből összetákolt versszakot, nevezetesen azt, amelyiknek utolsó sora szerinte így fest:

Én túllépek e mai kocsmán...

azt mondja: „S most álljunk meg és pillantsunk még egyszer Major Nándor szövegébe”, s egy hosszú idézetet közöl tőlem, amely így kezdődik: „Ez a kép azonban további rejtelmeket tartogat számunkra stb.” Pardon, kedves barátom, nem ez a kép! Az olvasónak úgy tűnhet fel, hogy én a negyedik és az ötödik szakasz soraiból általad szerkesztett versszakról írom mindazt, amit idézel tőlem, s szemmel láthatóan nem illik rá — olyan képet nyerhet tehát az olvasó, hogy badarságokat írok. A látszat csal. A hamis bizonyításnak ez az esete: *ignoratio vel mutatio elenchi*.

b) Amikor aztán a szövegemből vett hosszú idézetet befejezi Bori, kinyilatkoztatja: „Hogy itt már nem József Attila *Ars poeticá*-járól van szó, az bizonyos.” S ezt, mivel így kinyilatkoztatta, ténynek veszi, s erre építi további fejtegetéseit. De miért volna *bizonyos*? Miért oly fukar Bori az érvekkel, hogy egyetlenegyét sem hoz fel?

c) A közöttünk lévő különbség egyik alapvető pontja a versszak *tején* — *tetején* rímpárának értelmezése. Ezt mondja: „Major nagyon jól megfigyelte, hogy itt »holmi dadogás-képzet« lehet gyanítani, de ennek a megdadogósodásnak okát a tejben keresni nem lehet, inkább a valóság »részegéről« kellene talán beszél-nünk, a költőről, aki a »valódi világtól« rúg be, mámorosodik meg stb.” Először is, én nem a *tejben magában* kerestem a megdadogósodás okát (Bori ismét hamisít!), hanem — miként múlt-kori elemzésemből kiténik — a verstan ismereteire támaszkodva, konkrétan abban a tényben, hogy a két következő sorban:

nem lógok a mesék tején

habzó éggel a tetején

a rímek nem háromszótagosak (*mesék tején* — *a tetején*), hanem csak kétszótagosak (*mesék tején* — *a tetején*), s *ily módon* a rím *természete törvényszerűen* levágja a *tetején*-ből az első *te* szótagot, s így nyerjük ezt a képet *tején* — *te-tején*, s innen a *dadogás-képzet*. Ez a konkrét verselem, a rímmetszet, s nem holmi fiktív tej az oka! S *nem* is holmi részegség vagy mámor vagy berúgás a „valódi világtól” (honnan ezek a légből kapott érvek?), amire a versszak szövege semmi tápot sem ad! S ennek a *dadogásnak* az *égvilágon* semmi más jelentősége nincs, csak ami ma-

gából a vers szövegéből adódik: helyke játékosság, gúnyolódás, mégpedig afelett, hogy a költő rászédett bennünket, s egy ellentétet oldott fel a rímmel — s hogy miféle ellentétet, elemzésemben azt is magából a szövegből mutattam ki. Ellenben a *tejénetején*-rímpár igenis egymásba játssza a *mesék tejét, a habzó ég tetejét*, s vele a valódi világot, nem azért, mert én úgy akarom, hanem azért, mert a modern irodalomtudomány szerint a rímnek mint verselemnek megvan az a sajátága, hogy ezt megtegye. Nem kell a versen kívül keresnünk magyarázatokat, amikor megtaláljuk őket azon belül is. Hogy egészen közérthetők legyünk, idézzük Gáldi László egy versértelmezésének idevágó részét (Gáldi László: *Ismerjük meg a versformákat*, 121. old.): „Ha Arany Jánosnak e négy sorát olvassuk (Összel):

Ott kéken a Zeusz-lakta domb;
Itt zölden a nyájas sziget:
Fölötte lomb, alatta lomb,
Árnyas berek, zengő liget, —

az olvasó tudatában — nem utolsósorban az összecsengések hatására — valósággal vizuális képzettársítás támad egyrészt a *domb* és *lomb*, másrészt a *sziget* és *liget* fogalom közt, s egyszerűs mind valamelyes összképzet is keletkezik, hiszen ezek az egymásba kulcsolódó rímek együttesen is sugalmazzák egy *dombos* és *lombos*, kisebb-nagyobb *ligetekkel* benőtt, derűs görög *sziget* érzékletes képét. Maga a vers is, de még inkább annak legzengőbb része, a rím, valóban varázslat: a ritmikai egységet lezáró összecsengés egészen új fénybe vonja az összecsengést alkotó szók »száraz«, tehát merőben elvont, logikai értelmét. A *rímhívó szóra* felcsendülő *felelő rím* éppen akkor igazán szép, ha ehhez a varázslathoz hangalakjával és gondolati magvával egyaránt hozzásegít.”

Ezt akarjuk mondani: a rimből *magából* következnek a „vizuális képzettársítás” (s így kerül a *mesék teje* a *habzó ég tetejére*), s a rímben *magában* van meg a „gondolati magv” (s így oldódik fel a *mesék teje* ellentéte a valódi világ ellentétével, minthogy e valódi világ *habzó* égének tetején megjelenik a *mesék teje*), s annál inkább áll ez a mi esetünkben: a *nagyon* összecsengő *ragrimes* rímpár (*tején* — *tetején*) pusztá *hangalakjával* is *túlságosan* ki van emelve a szakasz másik rímpárával szemben, mely csupán asszonánc (elszívárog — *világot*). Akinek szeme van, lásson, akinek füle van, halljon. (Mellesleg szólva, József Attila egész költészetében nagy hajlamot mutat az ellentétek dialektikus feloldására. Az imént látott példa: Én túllépek e mai kocsmán, (az értelemig és tovább!) E válaszom 1. e) pontjában már mondtam, hogy Bori furcsállja: imaginációra (képzeletre, képzelőerőre) hivatkozom a verselemzésben, s közben azt hangoztatom, hogy nem szabad kimozdulni a versből. Erről van szó: verselemzőkor csapongó imaginációkhoz magában a versszövegben, s konkrét verselemekben keresünk bizonyítékot, s alátámasztjuk imaginációnk *egy részét*. S csak addig merészkedhetünk, ameddig *elegendő konkrét* bizonyítékot hozhatunk fel magából a versből. Elmondhatom, hogy csak kis hányadát írtam le annak, amit imaginációval e versszakban látok. Megálltam ott, ahol már nem

voltak bizonyítékaim. A következő lépés már a belemagyarázás veszélyével járt volna. Vannak, akik nem törődnek ezzel, s minden gátlás nélkül elmondják, mit látnak egy-egy versben. S előfordul, hogy *érdekes dolgokat* mondanak, sőt az is megeshet, hogy érdekesebbet, mint maga a tudományos verselemzés. De az már nem verselemzés, hanem maga is *költés* az imagináció szárnyain. És ez nagy különbség: két külön dolog, s külön elbírálás illeti.

- d) Azt mondja Bori: „amilyen érdekesek (Major) vizsgálódásainak a részleteredményei”, nos „annyira hibásak végkövetkeztetései”. Mármost: a következtetésnek megvannak a tudományos szabályai, Borinak tehát azt kellene kimutatnia, hogy a következtetéseknek ezeket a szabályait (hol és mikor) nem tartottam be — csak abban az esetben bizonyítaná be, hogy végkövetkeztetésem helytelenek. Az állítás nem bizonyítás — és az elegendő érv elve nem elhanyagolható.
- e) Sajnos csak egyetlen dologban, mégpedig a kérdést egyáltalán nem befolyásolható dologban adhatok igazat Borinak: az *Ars poetica* nem 1936-ban, hanem 1937-ben keletkezett. Erre az elírásra úgy került sor, hogy kézirásos jegyzeteimben eredetileg feljegyeztem: nagyon helyesen figyelt fel rá Révai József, hogy a *Nincsen apám se anyám* költőjének műveiben a hetykeség, a csibészes hang 1936 körül jelentkezik ismét, lám, a magunk részéről az 1937-ben keletkezett *Ars poeticában* is felfedeztük. Később azonban úgy gondoltam, hogy József Attila költészetének ismerői számára *minderre* utalok már azzal is, ha a hetykeség említésekor zárójelben csupán a vers keletkezésének évszámát közlöm — gépeléskor azonban, sajnos, összetévesztődött a két évszám, s köszönöm barátomnak, hogy felhívta erre figyelmemet. De ha már itt tartunk, nézze csak meg, hogy ez a hetyke, csibészes, játékos kedv, mely dadogtat is, szabály szerint aligha születik a költőnél holmi „mámorosodásból” vagy „részegesedésből” (noha tudom, ettől még *szülehetne* abból is), ellenkezőleg: annak az embernek a gúnyos, felülemelkedett, játékos kedve ez, akinek már nincs mit vesztenie. József Attilánál legalábbis az. Ezt nem érvnek számom, hanem csak megjegyzésnek.
- f) De még ha Bori be nem bizonyított érveit nagylelkűen bizonyítottnak tekintenénk, akkor is: miért volnának azok helyesebbek az interpretációt illetően, miért volnának a kívülről hozott érvek helyesebbek, mint az enyémekek, amelyeket magából a versből merítettem?
- 4.) Végül pedig örülök, hogy verselemzésem helyenként mégis megnyerte barátom tetszését. Hálás vagyok néki, hogy József Attila vitatott metafora variánsaira felhívta figyelmemet, szemügyre vehettem őket és meggyőződhettem interpretációm helyességéről. Ez azonban, bevallom, nem valami nagy vigasz számomra: végtére is nem az a fontos, hogyan értelmezi ő s hogyan értelmezem én a kérdéses versszakot, hanem az, amit a vers tudatunktól függetlenül magába zár.